

İbn Hişâm'ın Şerhu Şüzûri'z-Zeheb Adlı Eserinde Kur'ân Ayetlerinden Elde Edilen Bazı Dil Kurallarının Tespiti Üzerine Bir İnceleme

An Analysis of Certain Linguistic Rules Derived from Qur'anic Verses in Ibn Hisham's *Sharḥ Shudhūr al-Dhahab*

Mahmut TEKİN¹

Geliş Tarihi (Received): 02.06.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 06.11.2025

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2025

Öz: İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb* adlı eserinde nahiv konularını işlerken, Kur'ân'ı Kerim'den verdiği örneklerle dil meseleleri soyut bir teorik çerçevede bırakmaksızın somut ve işlevsel bir düzleme taşımaktadır. Bu yaklaşımı, geleneksel yöntemin ötesine geçerek yalnızca kural ezberine dayalı bir öğrenmeyi değil, aynı zamanda öğrencinin dilsel yapılar arasındaki mantıksal ilişkileri kavramasını hedefleyen irdeleyici bir yöntemi ortaya koyar. Müellifin yöntemi, nahiv eğitimine kazandırdığı pedagojik derinlik ve sistematik tutarlılıkla dikkat çekmekte; eseri hem klasik medrese geleneği içinde hem de modern dil araştırmalarında önemli bir başvuru kaynağı haline getirmektedir. Bu çalışmada, İbn Hişâm'ın söz konusu eserinde temel nahiv meselelerini nasıl ele aldığı, Kur'ânî delilleri ne şekilde referans olarak kullandığı ve bu deliller üzerinden dil kaidelerini hangi yöntemlerle istinbat ettiği analiz edilmiştir. Ayrıca müellifin yapısal çözümlemeye dayalı, öğretici yönü güçlü metodolojisi değerlendirilmiş; eserin Arap dili öğretiminde nasıl işlevsel bir kaynak olarak kullanılabileceği ve dil bilimi bağlamında içerdiği kavramsal derinlik araştırmanın temel odağını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Nahiv, Şerhu Şüzûri'z-Zeheb, Kur'ânî Deliller, Metodoloji.

&

Abstract: In his work *Sharḥ Shudhūr al-Dhahab*, Ibn Hishām approaches grammatical issues in a manner that transcends abstract theoretical exposition by grounding linguistic discussions in concrete examples drawn from the Qur'ân. Through this methodology, he moves beyond the confines of traditional approaches that often emphasize rote memorization of grammatical rules. Instead, he adopts an analytical pedagogical model aimed at enabling students to comprehend the logical and structural relationships that govern syntactic constructions within the Arabic language. Ibn Hishām's approach is noteworthy for the pedagogical depth and systematic coherence it brings to the teaching of Arabic grammar. His work serves not only as a cornerstone text within the classical madrasa tradition but also as a valuable reference in contemporary studies of Arabic linguistics. By integrating Qur'anic verses as both evidentiary and illustrative tools, the author provides learners with a framework for understanding grammar that is both theoretically rigorous and practically accessible. This study analyzes how Ibn Hishām addresses core grammatical topics in *Sharḥ Shudhūr al-Dhahab*, the ways in which he employs Qur'anic evidence as a primary reference point, and the methodological strategies he uses to derive linguistic rules from those sources. Furthermore, it evaluates his didactic approach, which emphasizes structural analysis and conceptual clarity, assessing the work's applicability as a functional resource in Arabic language instruction. The research also explores the broader theoretical and conceptual depth of the text within the context of linguistic inquiry, highlighting its enduring scholarly significance not only as a historical document but also as a meaningful contribution to the philosophy and pedagogy of language.

Keywords: Arabic Language, Syntax, Sharḥ Shudhūr al-Dhahab, Quranic Evidence, Methodology.

Atıf/Cite as: Tekin, Mahmut. "İbn Hişâm'ın Şerhu Şüzûri'z-Zeheb Adlı Eserinde Kur'ân Ayetlerinden Elde Edilen Bazı Dil Kurallarının Tespiti Üzerine Bir İnceleme". *Dergiabant* 13/2 (Kasım 2025), 383-395. doi: 10.33931/dergiabant.1711845

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Doç. Dr., Mahmut Tekin, Şırnak Üniversitesi, mahmut.tekin@sirnak.edu.tr.

1. Giriş

İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360), kendi eserlerini şerh eden müelliflerdendir. Nitekim nahiv alanında önce *Katrî'n-nedâ ve bellî's-şadâ* ile *Şüzûrî'z-zeheb* adlı muhtasar risâlelerini telif etmiş, daha sonra bunlara *Şerhu Katrî'n-nedâ ve bellî's-şadâ* ile *Şerhu Şüzûrî'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmî'l-'Arab* başlıklı ayrıntılı şerhler kaleme almıştır. Bu şerhler, metinleriyle birlikte telif edildikleri tarihten günümüze kadar ciddi bir ilgi görmüştür. *Şerhu Şüzûrî'z-zeheb*, Arap dilinin temel nahiv kurallarını sistematik biçimde ele alan klasik ve didaktik bir eser niteliğini hala korumaktadır.² Eserde isim, fiil ve harf gibi temel dil unsurlarının tanımlarıyla birlikte, bu unsurların gramatikal kullanımlarına ilişkin ayrıntılı açıklamalar sunulmaktadır. Hem başlangıç seviyesindeki öğrencilere hem de ileri düzeydeki dil araştırmacılarına hitap eden eser, öğretici yapısıyla Arap dil eğitimi literatüründe önemli bir yer işgal etmektedir. Eserin dikkat çekici yönlerinden biri, nahiv kaidelerinin Kur'ân'ı Kerimden alınan ayetlerle temellendirilerek açıklanmasıdır.³ Müellif, eserin mukaddimesinde her bir dil meselesini ilgili bir ayetle desteklediğini açıkça ifade etmektedir.⁴ Bu yöntemle İbn Hişâm, zikrettiği kaideleri Kur'ân'dan seçtiği örneklerle pekiştirmekte, sadece teorik izahlarla ve klasik örneklerle yetinmeyerek, dil kurallarının uygulama biçimlerini de göstermektedir. Müellifin yöntemi, herhangi bir dil kuralının açıklanmasının ardından bir ayetin zikredilmesi ve bu ayetten hareketle kuralın istinbat edilmesi esasına dayanmaktadır. Ayrıca ilgili ayetin başka gramer unsurlarına da işaret edilerek kapsamlı bir tahlil gerçekleştirilmektedir. İbn Hişâm'ın bu yaklaşımı, Arap dili eğitimi açısından oldukça önemlidir. Zira bu yöntem, öğrencilerin yalnızca dil kuralları öğrenmesini değil, aynı zamanda bu kuralların klasik metinlerde nasıl tatbik edildiğini görmesini de sağlamaktadır. Bu yönüyle müellif, Kur'ân'ı Kerimdeki ifade biçimlerinden yola çıkarak Arap dilinin özelliklerini ortaya koymakta ve dil kurallarının salt teorik bir temel değil, aynı zamanda pratik ve sahih metinlere dayandığını vurgulamaktadır. Nitekim Kur'ân'ı Kerim, klasik dilciler nezdinde dil kurallarının tespiti açısından en güvenilir kaynak olarak kabul edilmiştir. Hatta şâz kıraatlerde dahi gramer hatası bulunduğu yönündeki görüş, ilmi çevrelerde genel kabul görmemiştir.⁵ İbn Hişâm, Ebü'l-Abbâs el-Mehdevî'den (ö. 440/1048-49 [?]) naklen bazı sahabeye isnat edilen *إن في القرآن لنا ستقيمه العرب* "Kur'ân'da bazı dil hataları vardır; Araplar bunları kendi dilleriyle düzeltecektir" şeklindeki, Kur'ân'ın lafzî güvenilirliğini zedeleyen rivayetlerin doğru olmadığını açıkça belirtmektedir. Bu görüşünü temellendirmek üzere hemen ardından *لا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَرْجُلٌ مَنْ حَكِمٍ حَمِيدٍ* "Ona önünden de ardından da bâtıl gelemmez. O, hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir"⁶ ayetini zikreder. Daha sonra

² Yakın dönemde İbn Hişâm'ın *Şerhu Şüzûrî'z-zeheb* adlı eserinde yer alan ayetlerle ilgili çeşitli çalışmaların kaleme alındığı görülmektedir. Ancak söz konusu çalışmalar baştan sona incelendiğinde, ayetlerin genellikle yüzeysel bir yaklaşımla ele alındığı ve derinlemesine bir tahlilden yoksun olduğu dikkati çekmektedir. Bu çalışmaların İbn Hişâm'ın ilmi seviyesine ve metinlerde işaret ettiği ince nüktelere yeterince nüfuz edemediği anlaşılmaktadır. Elbette bu çalışmaların yüksek lisans düzeyinde kaleme alındığı göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu eksikliklerin belli ölçüde tabii karşılanması gerekir. Zira bu tür çalışmalar, araştırmacıların ilmi serüvenlerinin henüz başlangıcında oldukları bir dönemde ortaya konmakta olup onlar açısından önemli bir tecrübe ve yön bulma süreci olarak değerlendirilmektedir. Buna karşılık bu çalışmamız, dil felsefesi ekseninde kaleme alınmış olup ele alınan her bir gramatikal kuralın bağlamsal ve kavramsal yönleriyle derinlemesine analiz edilmesini amaçlamaktadır. Konuya ilişkin daha önce yapılmış bazı çalışmaları görmek için bkz. Hacer Atlıhan, İbn Hişâm'ın "Şerhu Şüzûrî'z-Zeheb" Adlı Eserinde İstişâh Ettiği Ayetlerin Nahiv Açısından İncelenmesi (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2024); İbrahim Geyik, İbn Hişâm'ın "Şerhu Şüzûrî'z-Zeheb" Adlı Eserinde İstişâh Ettiği Ayetler, (Mardin: Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2024).

³ Aslında yalnızca İbn Hişâm'ın söz konusu eseri bu yönteme özgü değildir. Özellikle *Muğni'l-lebîb 'an kütübî'l-e'ârîb* adlı eseri başta olmak üzere, *Evdaḥu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* ve *Şerhu Katrî'n-nedâ ve bellî's-şadâ* adlı çalışmalarında da benzer bir yöntemle, Kur'ân'ı Kerimdeki ayetlerden hareketle Arap dilinin gramer kurallarını tespit etmeye çalıştığı görülmektedir. Nitekim İbn Hişâm'ın *Muğni'l-lebîb 'an kütübî'l-e'ârîb* adlı eserinde yaklaşık üç bin ayetten istişâhda bulunduğu bilinmektedir. Bu durum, onun Kur'ân'ı sadece dinî bir metin olarak değil, aynı zamanda dilsel referans kaynağı olarak da değerlendirdiğini göstermektedir. Bkz. Ayşe Meydanoğlu, Muzaffer Özli, "İbn Hişâm el-Ensari'nin Kur'anî Delillerle İstişâh Yöntemi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, 166.

⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm, *Şerhu Şüzûrî'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmî'l-'Arab* (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2016), 33.

⁵ Bkz. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İktirâh fî usûlî'n-nahv* (Beyrut: Muessesetu'l-Kutubî's-Sekâfiyye, 2013), 57-58.

⁶ Fussilet, 41/42.

da *والنقصان والزيادة والحن* محفوظ من القرآن *Kur'ân, dil hatasından, herhangi bir ekleme ya da eksiltmeden korunmuştur*" ifadeleriyle Kur'ân'ın lafzî bütünlüğünün ve gramer yapısının mutlak bir güvenilirliğe sahip olduğunu vurgular.⁷ Bu bağlamda İbn Hişâm'ın esas olarak dile getirdiği temel husus, Arap gramerinde başvurulması gereken en temel ve güvenilir kaynağın Kur'ân ayetleri olduğudur. Nitekim *Şerhu Şüzûri'z-zeheb* adlı eserinde ele aldığı her bir dil meselesinde ayetleri referans göstererek gramer kaideleri bu ayetler ışığında tespit etmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla onun Kur'ân ayetlerini merkeze alarak gramer kurallarını şekillendirmesi, söz konusu eserin ilmî değerini ve metodolojik güvenilirliğini önemli ölçüde artırmaktadır. Böylece *Şerhu Şüzûri'z-zeheb*, hem Arap dil bilimi hem de dinî metin çözümlemeleri açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Müellifin Kur'ân ayetlerinden hareketle dil kurallarını istinbat etme yöntemi, Arap dilinin teorik boyutunu uygulamaya taşıması bakımından kayda değerdir. Bu makalede, söz konusu eserde Kur'ân'dan alınmış tüm ayetler değil, yalnızca belirli ayetler merkeze alınacak ve bu ayetler temelinde İbn Hişâm'ın gramer kurallarını nasıl inşa ettiği detaylı bir biçimde incelenecektir.

2. Lisan-i Hâlin Kelam Sayılması

İbn Hişâm, Fussilet sûresinin on birinci ayetinde geçen *قَالُوا أَتَيْنَا طَائِعِينَ* "İkisi de "İsteyerek geldik dediler"⁸ ifadesini merkeze alarak, bu ayet çerçevesinde nahiv ilmine ilişkin bazı önemli kurallara işaret etmektedir.⁹ Bunlardan biri, lisan-i halin kelam kapsamında değerlendirilebileceği görüşüdür. Arap dilinde "konuşmak" fiili, genellikle dili ve iradesi olan akıl sahibi varlıklar için kullanılır. Ancak burada söz konusu olan yer ve gök gibi akıl sahibi olmayan varlıkların, Allah'ın emrine icabetleri *قَالُوا* fiiliyle ifade edilmiştir. Bu kullanım, lafzî değil, hâlî (duruma dayalı) bir ifade tarzıdır. Yani yer ve gök, lisan-i hâl ile Allah'ın emrine boyun eğmiş; bu itaat, sanki sözlü bir beyana dönüşmüşçesine *قَالُوا أَتَيْنَا طَائِعِينَ* "İkisi de itaat ederek geldik dediler" şeklinde tasvir edilmiştir. İbn Hişâm, bu kullanımı temel alarak lisan-i hâlî, belirli bağlamlarda gerçek kelam hükmünde değerlendirilebileceğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, klasik Arap dilinde fiillerin yalnızca literal anlamlarına değil, aynı zamanda bağlamdan kaynaklanan mecâzî veya temsili anlamlarına da yer verildiğini gösterir. Böylece dilsel ifadelerin sadece lafzî içeriklerinden değil, bağlamın işaret ettiği anlamlardan da hüküm çıkarılabileceği vurgulanmaktadır.

3. Cansız Varlıklara Canlı Sıfatlarının Kullanılması

Arapçada, cansız varlıklar ve hayvanlar gibi akıl sahibi olmayan unsurların sıfatları müzekker salim çoğul formunda gelemez. Zira bu kalıp, müzekker ve akıl sahibi varlıklara özgüdür.¹⁰ Ancak söz konusu ayette *طَائِعِينَ* kelimesi yer ve gök için kullanıldığı halde, akıl sahiplerinin çoğul sıfatı olan müzekker salim çoğul kalıbında gelmiştir. Bu durumun gerekçesi olarak İbn Hişâm, gök ve yer gibi akılsız varlıklara, akıl sahiplerine özgü bir fiil olan *قَالُوا* fiilinin nispet edilmesini göstermektedir.¹¹ Arapçada "söylemek" anlamına gelen fiil, akıl sahibi varlıklara isnad edilir. Bu nedenle onların sıfatı da yalnızca akıl sahiplerine özgü kalıpta kullanılmıştır. Yani *طَائِعِينَ* kelimesinin bu kalıpta gelmesi, fiilin mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Bu tespitten hareketle İbn Hişâm, Arapçadaki temsili nahiv kurallarının bağlama göre esneklik gösterebileceğine işaret eder. Ona göre, bir varlığa akıl sahiplerine özgü bir fiil nispet edildiğinde, bu varlık akıl sahibi gibi değerlendirilerek ona uygun gramatik yapılarla ifade edilebilir. Bu yaklaşım, Kur'ân dil yapısına dair derinlemesine bir dilbilimsel analiz sunmakta ve Kur'ân ayetlerinin

⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma 'rifeti kelâmî'l-'Arab*, 80.

⁸ Fussilet, 41/11.

⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma 'rifeti kelâmî'l-'Arab*, 56-57.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Sâdullah el-Berde'î, *Hadâikü'd-dekâik* (İstanbul: Sâlah Bilici Yayınları, 1992), 232; Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf el-Üşmûnî, *Menhecü's-sâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik* (Beyrut: Dâr Kutubu'l-İlmiyye, 1998), 1/59.

¹¹ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma 'rifeti kelâmî'l-'Arab*, 57.

gramatik örneklerle nahiv kurallarının şekillenmesinde nasıl bir referans kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere müellif, dilin teorik yapısını Kur'ânî delillerle temellendirme yoluna gitmiştir.

4. Bazı Kelimelerin Hâl Olduğunun Tespiti

İbn Hişâm'ın Fussilet sûresi on birinci ayeti çerçevesinde ulaştığı üçüncü nahvî sonuç, bazı kelimelerin cümledeki gramatikal konumuna ilişkindir. Müellif, bu kapsamda, جاء زيد ركضا gibi örneklerde yer alan ركضا kelimesinin, bazı dildilerin ileri sürdüğü üzere gizli bir fiile bağlı mefulü mutlak olmadığını, aksine hâl konumunda bulunduğunu savunmaktadır.¹² Bu görüşünü temellendirmek üzere İbn Hişâm, قَالَتْ أَتَيْنَا "Göğ'e ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi."¹³ Bu ayette geçen طَوْعاً أَوْ كَرْهًا kelimelerinin konumuna dikkat çekerek görüşünü desteklemektedir. Bu nedenle zahiren masdar formunda olan طَوْعاً ve كَرْهًا kelimeleri, gerçekte sırasıyla ism-i fail ve ism-i meful anlamı taşıdıklarından hâl konumunda değerlendirilmiştir. Nitekim bu iki masdar, yer ve gök hakkında طائعين ve مكرهين anlamında yorumlanmaktadır. Bu anlam ilişkisini esas alan İbn Hişâm, جاء زيد ركضا cümlesinde geçen ركضا kelimesinin de benzer biçimde راکضا şeklinde ism-i failin takdirinde olup hâl konumunda kullanıldığını ifade etmektedir.¹⁴ Dolayısıyla جاء زيد ركضا ifadesi, "Koşarak gelen Zeyd" şeklinde yorumlanmalıdır. Zira ركضا, "koşmak" fiilinin masdarı değil, "koşar halde" anlamında kullanılan bir hâl lafzıdır. Bu değerlendirme, müellifin Kur'ân'daki dil yapılarını sadece semantik açıdan değil, aynı zamanda sentaktik boyutta da klasik Arapça cümle kalıplarını belirleyici unsur olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. İbn Hişâm, Kur'ân ayetlerinden hareketle, özellikle bazı kelimelerin meful mü yoksa hâl mi olduğu yönündeki tartışmalara açıklık getirmekte ve Arapçadaki gramer belirsizliklerin yorumlanmasında ayetlerin belirleyici rolüne dikkat çekmektedir.

5. Görünürde Dil Kurallarına Ters Düşen Bazı Ayetlerin Analizi

İbn Hişâm, Şerhu Şüzûri'z-zeheb adlı eserinde Arap diline ilişkin gramer kurallarını geniş bir tafsilatla aktardıktan sonra, okuyucunun zihninde oluşabilecek muhtemel şüpheleri gidermek amacıyla bazı istisnâî örnekler üzerinde durmakta ve açıklayıcı değerlendirmelerde bulunmaktadır.¹⁵ Bu bağlamda, ortaya koyduğu bazı gramer kurallarının, yüzeysel bir bakışla Kur'ân'daki bazı ayetlerle çelişiyor gibi görünebileceğini ifade ederek söz konusu çelişkilerin ancak zahirî bir algıdan ibaret olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim müzekker salim çoğulun i'râbını ayrıntılı bir şekilde açıklayan İbn Hişâm, bu tür kelimelerin merfû' durumda vâv ile mansûb ve mecrûr durumda ise yâ ile i'râb edildiğini belirtmektedir. Ancak hemen ardından, bu kuralla zahiren uyumsuz görünen bazı Kur'ân ayetlerini ele almaktadır.¹⁶ Bunlardan ilki, en-Nisâ sûresinin yüz altmış ikinci ayetinde geçen لَكِنَّ الرَّاٰسِخُوْنَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُوْنَ يُؤْمِنُوْنَ "Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar..."¹⁷ ifadesinde yer alan الْمُقِيمِينَ kelimesidir. Bu kelime, kendisinden önce gelen merfû' unsurlara atfedilmiş görünmesine rağmen, mansûb formda yer almakta olup bu durum yüzeysel bir değerlendirmeye nahiv kurallarına aykırıymış izlenimi

¹² İbn Hişâm, Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab, 57.

¹³ Fussilet, 41/11.

¹⁴ İbn Hişâm, Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab, 57.

¹⁵ İbn Hişâm, Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab, 83-84.

¹⁶ İbn Hişâm, Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab, 84.

¹⁷ en-Nisâ, 4/162.

verebilmektedir. Benzer şekilde, el-Mâide sûresinin altmış dokuzuncu ayetinde geçen **إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ** "İman edenler ile Yahudiler, sâbiüler..."¹⁸ ifadesindeki **وَالصَّابِئُونَ** kelimesi de mansûb unsurların arasında yer almasına rağmen, merfu bir formda gelmiştir. İbn Hişâm, bu gibi örneklerin ilim talebelerinin zihninde birtakım şüphelere yol açabileceğini kabul etmekte, ancak ardından sunduğu detaylı açıklamalarla bu tereddütleri gidermeye çalışmaktadır. en-Nisâ sûresindeki **الْمُقِيمِينَ** kelimesinin i'râbında herhangi bir sorun bulunmadığını vurgulayan müellif, burada iki güçlü ihtimalin söz konusu olduğunu belirtir. Birinci ihtimal –ki bu görüş Sîbeveyhi (ö. 180/796) ve bazı önde gelen dilciler tarafından da benimsenmiştir- **الْمُقِيمِينَ** kelimesinin medih (övgü) amacıyla mansûb geldiği yönündedir.

Bu durumda cümlelerin takdiri **أمدح المقيمين** şeklindedir. İkinci ihtimale göre ise bu kelime, ayette geçen **بِمَا نَزَّلَ** ifadesindeki **مَا** üzerine atfedilmiştir. Bu durumda ise **المقيمين** mecrûr konumunda değerlendirilmektedir.

İbn Hişâm, benzer şekilde el-Mâide sûresinde geçen **وَالصَّابِئُونَ** ifadesine dair de çeşitli ihtimaller bulunduğunu, ancak bunlardan ikisinin tercih edilmeye daha elverişli olduğunu ifade etmektedir. Her iki durumda da **وَالَّذِينَ هَادُوا** ifadesi mübtada konumundadır ve **وَالصَّابِئُونَ** da ona atfedilmiştir. Ancak bu ihtimallerden birincisinde haber cümlede açıkça yer almakta, diğerinde ise hafzedildiği kabul edilmektedir. İbn Hişâm'ın bu tür ayrıntılı tahlilleri, dil öğrenen öğrencilerin Kur'ân'ın lafzî yapısına dair yüzeysel şüphelere kapılmamaları gerektiğini göstermekte ve kelimelerin zahîrî görünüşleri ile gramer kuralları arasında esasen bir çelişki bulunmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Böylece müellif, nahiv kurallarını Kur'ân ayetleriyle ilişkilendirerek hem Kur'ân'ın dilsel mucizeliğini vurgulamakta hem de dil ilimleri açısından sağlam bir metodoloji geliştirmektedir.

6. Cümlede Düşürülmüş Ögenin Tespiti

İbn Hişâm, zan fiilleri (ظن وأخواتها) bağlamında delil bulunmaksızın bu fiillere bağlı iki mefulden birinin yahut her ikisinin cümleden hafzedilmesinin caiz olmadığını belirtmektedir.¹⁹ Bununla birlikte, söz konusu hafzı meşrulaştıracak açık bir karine veya dilsel bağlam mevcutsa, o takdirde bu tür bir hafzın mümkün olabileceğini kabul eder.²⁰ Müellif, bu görüşünü temellendirmek üzere Kasas sûresinin ikinci ayetinde yer alan **أَيُّنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ** "Benim ortaklarım olduklarını iddia ettikleriniz hani nerede?"²¹ ifadesine atıfta bulunmaktadır. Bazı dilciler, bu ayette geçen **تَزْعُمُونَ** fiiline ait iki mefulünün de hafzedildiğini ve cümlelerin takdirinin **تزعمون شركاء** "Onları ortaklar olarak zannediyordunuz" şeklinde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak İbn Hişâm, bu geleneksel takdire itiraz eder ve aynı sûrenin yetmiş dördüncü ayetinde geçen **وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيُّنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ** "O gün Allah onları çağırarak: Benim ortaklarım olduklarını iddia ettikleriniz hani nerede? diyecektir"²² ifadesini esas alarak, bir önceki ayette geçen **تَزْعُمُونَ** fiilinin hafzedilmiş mefullerini **أهم شركاء** şeklinde takdir etmektedir.²³ Müellife göre bu ifade, fiilin her iki mefulünü de karşılayacak nitelikte olup cümledeki anlam boşluğunu tamamlayıcı bir işlev görmektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken temel husus, İbn Hişâm'ın bir ayetteki gramatikal eksikliği

¹⁸ el-Mâide, 5/69.

¹⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb fi ma 'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 387.

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdurrahmân b. Abdillâh b. Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd (Kahire: Dâru't-Turâs, 1980), 2/55; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-Behcetü'l-merziyye fi şerhi'l-Elfiyye* (Beyrut: Mektebetu Diyarbekir, 2017), 1/338.

²¹ el-Kasas, 28/62.

²² el-Kasas, 28/74.

²³ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb fi ma 'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 387.

tespit ederken başka bir ayetin siyak (öncesi) ve sibakı (sonrası) ile anlam ilişkisini dikkate alarak çözümleme yapmasıdır. Nitekim onun yaklaşımına göre Kur'ân'da hazfedilmiş bir ögenin belirlenmesinde, yalnızca içinde bulunduğu cümle yapısı değil, Kur'ân'daki paralel ifadeler ve bağlam örüntüleri de belirleyici olabilir. Bu yaklaşım, gramer çözümlemesinde metinler arası bağlamların dikkate alınmasının önemine işaret etmekte ve Kur'ân'ın iç tutarlılığını dilsel düzlemde gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla yalnızca bu örnekte değil, herhangi bir metinde cümleden hazfedilmiş bir unsurun tespiti söz konusu olduğunda da, öncelikle ilgili pasajın siyak ve sibakı dikkatle değerlendirilmelidir. İbn Hişâm'ın bu yöntemi, Kur'ân ayetleri arasındaki anlam ilişkilerinin ve gramatikal bağların daha sağlıklı bir şekilde ortaya konulmasına imkân tanımakta; klasik nahiv anlayışına bağlam merkezli bir yorum zemininde yeni bir katkı sunmaktadır.

7. Tenâzu' Konusundaki Kur'ânî Delilleri

Tenâzu', nahiv ilminde üzerinde önemle durulan meselelerden biridir. Bu kavram, "bir cümlede yer alan iki veya daha fazla amilin, kendilerinden sonra gelen bir veya birden fazla mamulde amel etmesi" şeklinde tanımlanır.²⁴ Yani aynı mamul üzerinde birden fazla amilin hüküm sahibi olmak istemesi durumudur. Bu tür yapılar, dilciler arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Basralı dilcilere göre bu durumda ikinci amile, Kûfelîlere göre ise birinci amile amel hakkı verilmelidir. Eğer birinci amil amel edecek olursa, ikinci amilin ihtiyaç duyduğu merfû' ve mansub türünden mamuller de cümlede karşılanmalıdır. Buna karşılık ikinci amilin amel etmesi durumunda, birinci amile yalnızca gerekli olan merfû' mamul verilir.²⁵ Bu teorik görüş ayrılığına karşılık İbn Hişâm, meseleye Kur'ân ayetlerinden hareketle yaklaşmakta ve çözüm geliştirmektedir. Nitekim müellif, el-Kehf sûresinin doksan altıncı ayetinde geçen *أَتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا* "Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim dedi"²⁶ ifadesini merkeze alarak bu bağlamda tenâzu' meselesine dair kanaatini ortaya koymaktadır. Ona göre burada ikinci amil olan *أَفْرَغْ* amel etmiştir. Hatta yalnızca bu ayette değil, konuyla ilişkili diğer ayetlerde de benzer şekilde ikinci amilin amel ettiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşımından İbn Hişâm'ın her ne kadar bunu açıkça ifade etmemiş olsa da Basralı dilcilerin görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır. İbn Hişâm, bu hükme nasıl vardığını da ayetin gramatikal yapısından hareketle açıklamaktadır. Şöyle ki birinci amil olan *أَتُونِي* fiilinin birinci mefulü cümlede zaten bulunmaktadır. Bu nedenle fiil, yalnızca ikinci bir mefule ihtiyaç duymaktadır. Aynı şekilde ikinci amil olan *أَفْرَغْ* de faili mevcut olmakla birlikte bir mefule muhtaçtır. Eğer birinci amil amel etmiş olsaydı, ikinci amile ait mamulün de ona verilmesi gerekirdi ve ayetin *أَتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا* şeklinde gelmesi beklenirdi. Ancak ayet bu biçimde gelmemiştir; dolayısıyla amel edenin ikinci amil olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. İbn Hişâm, bu örnekten hareketle sadece münferit bir görüş beyan etmekle kalmayıp tenâzu' konusunu içeren diğer ayetleri de göz önünde bulundurarak küllî bir kaide ortaya koymaktadır. Onun bu yaklaşımı, Kur'ân ayetlerinin gramer çözümlemesinde sadece lafzî yapıya değil, bağlam ve anlam örgüsüne de önem verdiğini ve dilbilimsel yorumlarını sağlam delillere dayandığını göstermektedir. Aynı zamanda İbn Hişâm'ın bu açıklamaları, onu takip eden araştırmacılar açısından tenâzu' olgusunun yalnızca Kur'ân ayetleriyle sınırlı kalmaksızın daha geniş metin bağlamlarında da analiz edilmesine önemli katkılar sunmaktadır.

²⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve bellî's-sadâ* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2009), 346-347; İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 425; Nûruddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed Câmî, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye* (Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2016), 1/485-514; Muhammed b. Pîr Ali Birgivi, *İmtihânü'l-ezkiyâ*, thk. Yesâr Sâyir el-Hebîb (Lübnan: Dâru Tahkîk'l-Kitâb, 2021), 277-285; Molla Halil es-Sirdî, *el-Kamûsu's-sânî fi' n-nahvi ve's-sarfi ve ve'l-me'ânî* (Beyrut: Mektebetu Diyarbekir, 2012), 1/118-126.

²⁵ İbn Hişâm, 346-347; İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 425; Câmî, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye*, 1/485-514; Birgivi, *İmtihânü'l-ezkiyâ*, 277-285; Sirdî, *el-Kamûsu's-sânî fi' n-nahvi ve's-sarfi ve ve'l-me'ânî*, 1/118-126.

²⁶ el-Kehf, 18/96.

8. İştîğal Konusundaki Kur'ânî Delilleri

İştîğal, dilciler tarafından خَالِدٌ أَكْرَمُهُ örneğinde olduğu gibi, bir ismin, kendisini aslında mansûb yapması gereken bir lafızdan önce gelmesi; ancak bu lafzın, söz konusu ismin yerini tutan bir zamire amel etmesi sebebiyle doğrudan ona amel edememesi durumu olarak tanımlanmıştır. Nahiv literatüründe bu konu kimi zaman الاشتغال, kimi zaman da شريطة التفسير “Amili, açıklama şartıyla gizlenmiş olan unsur” ifadesiyle ele alınmıştır.²⁷ İbn Hişâm, söz konusu meseleyi detaylı bir şekilde incelemiş ve konuyu tüm yönleriyle açıklamaya çalışmıştır. İştîğal kapsamında sunduğu örnekleri beş kategoriye ayırmıştır:

1. Mansûb olarak gelmesi tercih edilenler.
2. Mübteda konumunda merfû' olarak tercih edilenler.
3. Zorunlu olarak mansûb olması gerekenler.
4. Zorunlu olarak merfû' olması gerekenler.
5. Merfû' veya mansûb gelmesinin eşit derecede mümkün olduğu durumlardır.

Bu çerçevede bizi ilgilendiren temel husus, زيد ضربته örneğinde olduğu gibi ikinci sırada yer alan ve merfû' olarak tercih edilen örneklerdir. Bu tür kullanımlarda, ismin öncesinde bir fiilin takdir edilmesine gerek bulunmamaktadır. İbn Hişâm, bu tür cümlelerde dilcilerin, زيد kelimesini merfû' olarak okuduklarını, hatta bazı dilcilerin bu kelimenin mansûb olarak okunmasını kabul etmediklerini ifade etmektedir. Müellif, görüşü aktardıktan sonra, onun isabetli olmadığını ortaya koymak amacıyla جَنَّتْ سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا “(Bu) inzâl ettiğimiz bir sûredir”²⁸ ve عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا “(O yurt) Adn cennetleridir; oraya girecekler”²⁹ ayetlerini delil olarak ileri sürmektedir. Zira bu ayetlerde geçen جَنَّتْ ve سُورَةٌ ifadelerinin bazı kıraatlerde mansûb olarak okunduğu bilinmektedir. Bu bağlamda İbn Hişâm, Kur'ânî delillerden hareketle, fiilden önce yer alan ismin yalnızca merfû' olarak okunması gerektiği yönündeki yaklaşımı geçersiz kılmaktadır. Çünkü ilgili ayetlerdeki ifadeler ile زيد ضربته örneği arasında gramer bakımından esaslı bir fark bulunmamaktadır. Dolayısıyla eğer bazı kıraatlerde جَنَّتْ ve سُورَةٌ kelimeleri mansûb olarak okunmuşsa, aynı şekilde زيد kelimesinin de mansûb olarak okunmasında bir sakınca bulunmamaktadır. Müellifin burada vurgulamak istediği temel husus, şu ifadelerle ortaya konulabilir: Gerek ayetlerde yer alan bu ifadeler, gerekse زيد kelimesi, kendilerinden sonra gelen fiilin onları tefsir etmesi sayesinde, öncesinde takdir edilen gizli bir amile bağlanırlar. Bu çerçevede ilgili cümlelerin takdiri şu şekilde ortaya konulmaktadır: ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَرْبَةً أَنْزَلْنَا سُورَةً أَنْزَلْنَاهَا، يَدْخُلُونَ جَنَّاتٍ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا. Görüldüğü üzere İbn Hişâm, bazı dilciler arasında yerleşmiş katı görüşleri Kur'ânî deliller ışığında sorgulamakta, böylece eleştirisini ilmî açıdan son derece güçlü bir şekilde temellendirmektedir. Özetle müellif, bazı dilciler arasında yaygın olan bir kabulleniş, Kur'ân'a dayalı örneklerle geçersiz kılmakta ve bu suretle ilmî bir reddiye ortaya koymaktadır.

²⁷ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Yûsuf Şeyh Muhammed el-Bikâî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/139-141; İbn Akil, *Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/129; Mustafâ b. Muhammed Selîm Galâyîni, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabîyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Asriyye, 1993), 3/20.

²⁸ er-Ra'd, 13/23.

²⁹ en-Nûr, 24/1.

9. Gayr-ı Münsarif İsimler Konusundaki Kur'ânî Delilleri

Arap dilinde isimler, münsarif ve gayr-ı münsarif olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Münsarif isimler, hem tenvîn alabilmeleri hem de cer halinde kesre ile i'râb edilmeleriyle karakterize edilirken; gayr-ı münsarif isimler, tenvîn alamazlar ve cer halinde fetha ile i'râb edilirler.³⁰ Bir ismin gayr-ı münsarif kabul edilebilmesi için 'alemiyyet, tenîs, vasfiyet, veznu'l-fiil, 'adl, cem', terkîb, 'ucmet ve tenîsin iki elifine benzeyen elif-nûn gibi niteliklerden en az ikisine sahip olması veya bu niteliklerin yerine geçebilecek tek bir şartı taşıması gerekmektedir.³¹ Bilindiği üzere, dilliler arasında نوح ve لوط gibi özel isimlerin münsarif olup olmaması hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Zemahşerî (ö. 538/1144)³² ve Çârperdî (ö. 746/1346),³³ bu tür özel isimler hakkında iki farklı görüşün bulunduğunu ifade etmekte, ilgili isimlerin hem münsarif hem de gayr-ı münsarif olabileceği ihtimalini dile getirmektedir. Ancak İbn Hişâm, bu görüşü Kur'ân'ın verileri doğrultusunda değerlendirecek söz konusu yaklaşımı açıkça reddetmekte ve وهو مردود "O görüş, reddedilmiştir"³⁴ ifadesiyle bunu ortaya koymaktadır. Müellif, bu reddiyesini sadece soyut bir iddiaya dayandırmakla kalmayıp ولا شاذ "Çünkü bu kelimenin gayr-ı münsarif sayılmasına dair ne yaygın bir rivayet ne de şâz bir kullanım nakledilmiştir" gerekçesiyle de desteklemektedir. Nitekim İbn Hişâm, konunun başında zikrettiği نُوحُ الْمُرْسَلِينَ "Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar"³⁵ ve أَلَّا بُعْدًا لِّعَادِ قَوْمِ هُودٍ "Bilin ki Hûd'un kavmi Âd, Allah'ın rahmetinden uzak kılındı"³⁶ ayetlerinden hareketle, bu özel isimlerin münsarif olduğuna hükmetmektedir.³⁷ Ona göre bu isimlerin gayr-ı münsarif olduğuna dair herhangi bir yaygın veya şâz rivayet bulunmamaktadır. Dolayısıyla İbn Hişâm, Arap diliyle ilgili herhangi bir görüşü ileri süren kişi Zemahşerî gibi büyük bir dilci olsa dahi, bu görüş delile dayanmıyorsa kabul etmemektedir. Ona göre nahiv ilminde yalnızca teorik bilgiler yeterli değildir; dil kurallarının, Arapçanın sahih rivayetlerle sabit olmuş kullanım örneklerine dayanması gerekmektedir. Zira sabit olmayan bir kullanımın, ister nadir ister yaygın olsun, yalnızca teorik temellere dayandırılarak nahiv ilminde geçerli sayılması mümkün değildir. İbn Hişâm'ın bu yaklaşımından, Arap dil kurallarının salt mantıksal kıyaslara değil, dilin tarihi ve rivayetle sabit olmuş kullanım biçimlerine dayandığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda bir ismin gayr-ı münsarif kabul edilebilmesi için, geçerli bir delil bulunmadığı takdirde, bu hükmün uygulanması mümkün değildir. Yapılan araştırmalar neticesinde, İbn Hişâm'ın ileri sürdüğü görüşte isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249)³⁸ ve Radiyyüddîn el-Esterâbâdî (ö. 688/1289'dan sonra)³⁹ gibi Arap dili sahasında temayüz etmiş dillilerin de benzer bir kanaate sahip oldukları görülmektedir. Özellikle Radiyyüddîn el-Esterâbâdî, Zemahşerî'yi من الكلام "Bu görüş muteber değildir. Zira Lût kelimesi benzeri kelimenin hiçbir kullanımında gayr-ı münsarif olarak söylendiği işitilmemiştir" ifadesiyle sert bir biçimde eleştirmekte ve onun görüşüne açıkça karşı çıkmaktadır.⁴⁰ Aynı şekilde Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) de نُوح ve لوط gibi özel isimlerin münsarif olması gerektiği kanaatinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira el-Kitâb adlı eserinde لُوطٌ و نوحٌ، وهو، ولو فتصرف على كل حال، لختها

³⁰ Şeyh Mustafa Adalı, *Netâ'icü'l-efkâr* (İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, ts.), 259-260.

³¹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal fî şinâ'ati'l-i'râb*, thk. 'Alî Mulhim (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1993), 35; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. 'Abdulhamîd Hendâvî (Mısır: el-Mektebetu't-Tevfikiyye, ts.), 1/92.

³² Berde'î, *Hadâikü'd-dekâik*, 72-73.

³³ Muhammed b. 'Abdirrahîm el-'Umerî el-Milânî, *Şerhu'l-Muğnî* (İstanbul: Şefkat Yayınları, 2016), 66-67.

³⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 457.

³⁵ eş-Şuarâ, 26/105.

³⁶ Hûd, 11/60.

³⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 457.

³⁸ Ebü Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yunus İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye* (İstanbul: Mektebetu Yâsin, 2014), 206.

³⁹ Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015), 1/125.

⁴⁰ Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 1/125.

kelimelerine gelince, bunlar hafif yapıları olduklarından her durumda münсарif kabul edilirler"⁴¹ şeklinde ifadesiyle bu isimlerin her durumda münсарif olduklarını belirtmektedir. Bununla birlikte, Sîbeveyhi'nin bu ifadesinden söz konusu isimlerin Acem kökenli olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim bu ifadeden hemen önce وكذلك شعيبٌ، وأما صالحٌ، فعربي، "Sâlih kelimesine gelince, o Arapça kökenlidir. Aynı zamanda Şuayb da Arapça asıllıdır" şeklinde bir açıklama getirmekte, ardından نُوح ve لُوط gibi isimleri zikrederek bunların Arap asıllı olmayıp Acem kökenli olduklarını ima etmektedir.⁴² Ancak İbn Hişâm, Şerhu Şüzûri'z-Zeheb adlı eserinde açık bir biçimde لأنه عربي؛ "Bizim ele aldığımız hususta böyle bir durum söz konusu değildir. Zira bu kelime Arapçadır"⁴³ ifadesiyle bu tür isimlerin Arap kökenli olduğunu belirtmektedir. Buna rağmen, her ne kadar İbn Hişâm'ın bu isimlerin münсарif olduğuna dair kanaati güçlü bir şekilde temellendirilmiş olsa da, onların Arabî olduğu yönündeki görüşünün yeterince kuvvetli olmadığı görülmektedir. Zira Sîbeveyhi, Zemahşerî, İbnü'l-Hâcib, Esterâbâdî ve Çârperdî gibi dil alanında söz sahibi alimlerin ortak kanaatine göre, söz konusu özel isimler Arabî değil, Acemî kökenlidir. İlginç ve dikkat edici bir diğer husus ise İbn Hişâm'ın Şerhu Kaṭrî'n-nedâ ve belli's-şadâ adlı eserinde bu isimlerin Arabî kökenli olduğuna dair herhangi bir beyanda bulunmaması; aksine bu isimlerin münсарif sayılma gerekçesini sadece üç harften fazla olmamalarıyla izah etmesidir.⁴⁴ Buna karşılık, daha önce de denildiği üzere, Şerhu Şüzûri'z-Zeheb'inde bu isimlerin Arabî olduğunu açıkça ifade etmektedir.⁴⁵ Yapılan değerlendirmeler neticesinde, bu tür isimlerle ilgili dilciler arasında ortaya çıkan ihtilafın temelinde, Arapların Hz. İsmâîl'in soyundan geldiği yönündeki tarihi kabulün yattığı anlaşılmaktadır.⁴⁶ Bu kapsamda, Hz. İsmâîl'den önce yaşamış olan Nûh ve Hûd gibi şahsiyetlerin Acem kabul edilmesi yaygın bir yaklaşımdır. Dolayısıyla İbn Hişâm'ın Nûh gibi isimleri Arap asıllı olarak değerlendirmesi, bu tarihi ve dilsel bağlam göz önünde bulundurulduğunda isabetli bir yaklaşım olarak değerlendirilmemektedir.⁴⁷

İbn Hişâm'ın Şerhu Şüzûri'z-Zeheb adlı eserinde, Arap dili sahasında otorite kabul edilen birçok âlimin görüşlerini Kur'ânî deliller ışığında eleştirdiği müşahade edilmektedir. Müellif, yalnızca dil otoritelerin kanaatleriyle yetinmeyip bu görüşleri naslar doğrultusunda yeniden değerlendirme yoluna gitmektedir. Bu yaklaşımına örnek olarak, İbn Hişâm'ın, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) el-Kâri'a suresinin dokuzuncu ayetinde yer alan فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ "İşte onun anası (yeri, yurdu) Hâviye'dir"⁴⁸

ifadesindeki هَاوِيَةٌ kelimesine dair ileri sürdüğü görüşe yönelttiği eleştiri zikredilebilir. Cevherî, هَاوِيَةٌ kelimesinin cehennemî ifade eden özel isimlerden biri olduğunu ve "el" takısı olmaksızın marife kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁹ Ancak İbn Hişâm, bu görüşü صرفه يمنع لأن ذلك يوجب منع خطأ؛ "...yanlıştır; çünkü bu, kelimenin gayr-ı münсарif olmasını gerektirir" ifadesiyle kesin bir dille reddetmiştir.⁵⁰ İbn Hişâm, her ne kadar bu noktada açıkça ifade etmese de, söz konusu kelimenin tenvîn almasına yaptığı dolaylı atıfla onun münсарif olduğunu ima etmektedir. Bu örnek, müellifin herhangi bir dilcinin görüşünü mutlak bir kabulle benimsemediğini açıkça göstermektedir. Cevherî gibi lügat sahanında otorite kabul edilen bir şahsiyetin kanaati dahi olsa, İbn Hişâm, söz konusu görüşü, Kur'ân ayetleriyle mukayese

⁴¹ Ebu'l-Bişr 'Amr b. Osman b. Kanber es-Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988), 3/235.

⁴² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/235.

⁴³ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb fî ma 'rifeti kelâmî'l-'Arab*, 457.

⁴⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭrî'n-nedâ ve belli's-şadâ*, 551.

⁴⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb fî ma 'rifeti kelâmî'l-'Arab*, 457.

⁴⁶ Bkz. Ebu'l-İrfân es-Sabbân, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1997), 3/376-377.

⁴⁷ Gayr-ı munsarif hakkındaki tartışmalar için bk. Mahsum Taş, "Arap Dilinde İsmi'nin İkili Taksiminde Vâsita Olgusu", *Amasya İlahiyat Dergisi* 16/1 (Haziran 2021), 443-445.

⁴⁸ el-Kâri'a, 101/11.

⁴⁹ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed 'Abdulgafûr 'Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 6/2539.

⁵⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb fî ma 'rifeti kelâmî'l-'Arab*, 458-459.

etmekte ve naslara aykırılık gördüğü durumlarda eleştiride bulunmaktan imtina etmemektedir. Bu yaklaşım, İbn Hişâm'ın dilsel verileri değerlendirirken yalnızca teorik bilgi ve kıyaslara dayanmadığını; aynı zamanda Kur'ânî delilleri ve semâ'î rivayetleri esas alan bir yöntem benimsediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, onun nahiv ilmindeki yaklaşımını diğer dilcilerden ayıran temel özelliklerden biri olarak değerlendirilebilir.

10. Merfû' Muttasıl Zamire Tekit Olmaksızın Atıf

İbn Hişâm, ele aldığı her bir dil kaidesini Kur'ân ayetleriyle test etmekten imtina etmemektedir. Bu yaklaşımı, onun Kur'ân ayetlerini büyük bir titizlikle incelediğini ve dilsel kuralları bu ayetler ışığında değerlendirdiğini göstermektedir. Normal şartlarda dil kuralları açısından uygun görünmeyen bir ifade yapısına bir ayette rastladığında, İbn Hişâm mutlaka bu kullanımın gerekçesini araştırmakta; hatta ilgili ayetleri karşılaştırmalı olarak analiz ederek bir sonuca ulaşmaktadır. Bu yönüne örnek olarak, el-Mâide sûresinin yirmi beşinci ayetinde geçen *رَبِّ إِيَّيْ لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي* "Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına hâkim olamıyorum"⁵¹ ifadesi zikredilebilir. İbn Hişâm, bu ayette geçen *أَخِي* kelimesinin i'râbına dair beş farklı görüşü değerlendirmekte ve bu görüşlerden birini Zemahşerî'den naklen dile getirmektedir. Buna göre *أَخِي* kelimesi, *أَمْلِكُ* fiilinde gizli olan merfû' zamire matuf durumundadır.⁵² Bilindiği üzere, nahiv kurallarına göre merfû' muttasıl zamire atıf yapıldığında- ister bariz olsun ister müstetir- öncelikle munfasıl bir zamirle tekid edilmesi gerekmektedir.⁵³ Ancak ilgili ayette böyle bir tekid unsuru bulunmaksızın doğrudan atıf yapılmıştır. Oysa Kur'ân'ın başka yerlerinde, aynı dilsel yapının geçtiği bağlamlarda önce tekid, ardından atıf kullanıldığı görülmektedir. Nitekim İbn Hişâm, el-Enbiyâ sûresinin elli dördüncü ayetindeki *قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَتَابُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ* "Doğrusu, siz de, babalarınız da açık bir sapıklık içindesiniz, dedi"⁵⁴ ifadesini örnek göstererek burada *كُنْتُمْ* fiilinin zamirine matuf olduğunu, ancak bu atıftan önce *أَنْتُمْ* ile tekid yapıldığını belirtmektedir. Buna karşılık *إِيَّيْ لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي* ayetinde ise tekid söz konusu değildir. İbn Hişâm, bu durumun açıklamasını *الفصل بين المعطوف* ifadesiyle yapmaktadır.⁵⁵ Yani, iki unsur arasına getirilen *إِلَّا نَفْسِي* gibi bir müstesna ifadesi, tekid fonksiyonu üstlenerek gramatikal yapıyı geçerli kılmaktadır.⁵⁶ Bu örnek, müellifin yalnızca mevcut kuralları açıklamakla yetinmediğini, aynı zamanda Kur'ân ayetlerini esas alarak dilciler arasında yaygın kabul gören bir kuralın zahiren ihlal edildiği durumlarda, yeni bir dilsel ilke ortaya koyduğunu da göstermektedir. Diğer dilciler, çoğunlukla kaideleri izah etmek için yapay ve geleneksel örnekler kullanırken, İbn Hişâm'ın tercih ettiği yöntem, doğrudan Kur'ân'dan delil getirerek kuralları temellendirme şeklinde tezahür etmektedir. Nitekim İbnü'l-Hâcib bu meseleyi somutlaştırmak üzere

⁵¹ el-Mâide, 5/25.

⁵² İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmî'l-'Arab*, 69.

⁵³ Konu hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed 'Abdulhâlik Azîme (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, ts.) 3/210; Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Lüma' fi'l-'Arabiyye*, thk. Faiz Faris (Küveyt: Dâru'l-Kutubî's-Sekâfe, ts.) 96; Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, thk. 'Abdulmun'im Ahmed el-Hureydî (Mekke: Câmî'atu Ummi'l-Kurâ, ts.) 3/1184-1185.

⁵⁴ el-Enbiyâ, 21/54.

⁵⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmî'l-'Arab*, 69.

⁵⁶ Bu durumu Hâlid el-Ezherî (ö. 905/1499) de *et-Taşrîh bi-ma'zâmîni't-Tavzîh* adlı eserinde ele almış ve *إِيَّيْ لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي* ayetinde tekid olmaksızın gerçekleşen atıf işleminin gerekçesini, *الفصل بين المعطوف والمعطوف عليه بالمستثنى* ifadesiyle açıklamıştır. Bu şekilde Ezherî, İbn Hişâm'ın *Şerhu Şüzûri'z-zeheb* adlı eserinde ileri sürdüğü görüşleri birebir tekrar etmekte ve onun yaklaşımını benimsemektedir. Bkz. Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Ezherî, *Şerhu't-Taşrîh 'ale't-Tavzîh* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 1/59.

verdiği *اليوم ضربت* örneği, yapay bir dilsel bağlam sunarken; İbn Hişâm doğrudan ayetlerden yola çıkarak meseleyi temellendirmektedir.⁵⁷

11. Sonuç

İbn Hişâm en-Nahvî, Arap dili alanında kaleme aldığı kıymetli eserlerle tanınan, özellikle nahiv ilmine sağladığı katkılarla temayüz eden seçkin bir dil âlimidir. Onun *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab* adlı eseri, içerik açısından son derece yoğun, sistematik, özlü ve didaktik yapısıyla dikkat çeken önemli bir çalışma olarak ön plana çıkmaktadır. Bu eser, müellifin daha önce telif ettiği muhtasar bir nahiv risâlesi olan *Şüzûru'z-Zeheb*'in şerhi niteliğindedir ve esasen başlangıç seviyesindeki öğrencilere yönelik olarak kaleme alınmıştır. İbn Hişâm, bu eserinde Arap dilinin gramer kurallarını yalnızca teorik bir çerçevede sunmakla yetinmemekte; aynı zamanda söz konusu kuralları Kur'ân ayetleriyle ilişkilendirerek anlamlandırma çabasıyla da dikkat çekmektedir. Bu yönüyle eser, klasik nahiv anlayışını Kur'ân merkezli bir yaklaşımla harmanlayan özgün bir metodolojik çerçeve sunmaktadır.

Müellifin, ele aldığı dil meselelerinin geçerliliğini değerlendirirken yalnızca klasik nahiv literatüründe yer alan geleneksel örneklerle yetinmeyip zaman zaman doğrudan Kur'ân ayetlerine müracaat etmesi, gramer kurallarını soyutluktan kurtararak somut bir düzleme taşımakta; böylece bu kuralların anlaşılmasını artırmakta ve aynı zamanda ve aynı zamanda Kur'ân'ın dilsel yapısında yer alan i'câzı ortaya koyma bakımından önemli bir yöntem sunmaktadır. Bu yaklaşım, nahiv ilminin sadece kuralcı ve kapalı bir yapıya sahip olmadığını; aksine kutsal metinle doğrudan temas kuran, dinamik ve yoruma açık bir dil disiplini olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Müellifin Kur'ân'ı hem bir delil hem de bir şerh aracı olarak kullanması, Arap dili ilimlerinde lafız ve mana bütünlüğüne dayanan klasik metodolojinin ne denli derinlikli bir şekilde işletildiğini göstermektedir. Kur'ân ayetlerinde yer alan ve zahiren klasik gramer kaideleriyle çelişiyor gibi görünen bazı ifadeler üzerine yoğunlaşması, bu ayetlerin daha derinlemesine tahliline imkân tanımakta; böylece görünürdeki dilsel ihtilaflara ilmî bir açıklık kazandırılmaktadır. İbn Hişâm'ın değerlendirmeleri, onun yalnızca geleneksel nahiv otoritelerine dayanan bir yaklaşım benimsemediğini; aynı zamanda metnin bağlamını dikkate alan bütüncül ve analitik bir yöntemle hareket ettiğini ortaya koymaktadır.

Müellifin, Kur'ân ayetlerinden dil kurallarını istinbat etme yaklaşımı ve her bir nahiv meselesinde ayetlere referansla hükme ulaşma gayreti, söz konusu eseri hem klasik Arap grameri hem de Kur'ân dil incelemesi açısından değerli bir başvuru kaynağı haline getirmektedir. *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, Arap dili gramerinin Kur'ân merkezli bir yorum çerçevesinde ele alınmasına imkân tanıyan önemli bir metodolojik zemin sunmaktadır. İbn Hişâm'ın ilmî titizliği, mantıksal tutarlılığı ve dilsel çözümlemeye dayalı yaklaşımı, nahiv kurallarının daha derinlikli ve bağlamsal bir biçimde anlaşılmasına ciddi katkılar sağlamaktadır. Bu bağlamda, yapılan bu inceleme, Kur'ân lafızları ile gramer kuralları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesinde yüzeysel ve şekilci yorumların ötesine geçilmesi gerektiğini; klasik dilcilerin geliştirdiği tahlil yöntemlerinin günümüz ilmî standartlarıyla da örtüşen güçlü yaklaşımlar sunduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, yalnızca klasik bir dilbilgisi metni değil, aynı zamanda çağdaş dil öğretimi ve dil felsefesi açısından da önemli bir ilmî miras olarak değerlendirilmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

⁵⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 288.

Kaynaklar

- Adalı, Şeyh Mustafa. *Netâ'icü'l-efkâr*. İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, ts.
- Atlıhan, Hacer. İbn Hişâm'ın "Şerhu Şüzûri'z-Zeheb" Adlı Eserinde İstişhâd Ettiği Ayetlerin Nahiv Açısından İncelenmesi". Adıyaman: Dicle Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Berde'î, Sâdullah, *Hadâikü'd-dekâik*. İstanbul: Sâlah Bilici Yayınları, 1992.
- Birgivi, Muhammed b. Pîr Ali. *İmtihânü'l-ezkiyâ*. thk. Yesâr Sâyir el-Habîb. Lübnan: Dâru Tahkîk'l-Kitâb, 2021.
- Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed. *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*. Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2016.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed 'Abdulgafûr 'Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Esterâbâdî, Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu'l-Kâfiye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015.
- Ezherî, Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr. *Şerhu't-Taşrîh 'ale't-Tavzîh*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Galâyînî, Mustafâ b. Muhammed Selîm. *Câmî'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Asriyye, 1993.
- Geyik, İbrahim. İbn Hişâm'ın "Şerhu Şüzûri'z-Zeheb" Adlı Eserinde İstişhâd Ettiği Ayetler". Adıyaman: Artuklu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024.
- İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh. *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. Kahire: Dâru't-Turâs, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1980.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Lüma' fi'l-'Arabiyye*. thk. Faiz Faris. Kuveyt: Dâru'l-Kutubi's-Sekâfe, ts.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *el-Kâfiye*. İstanbul: Mektebetu Yâsin, 2014.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh. *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Yûsuf Şeyh Muhammed el-Bikâî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh. *Şerhu Kaşri'n-nedâ ve bellî's-şadâ*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2009.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh. *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2016.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*. thk. 'Abdulmun'im Ahmed el-Hureydî. Mekke: Câmî'atu Umî'l-Kurâ, ts.
- Meydanoğlu, Ayşe. Özli, Muzaffer. "İbn Hişâm el-Ensari'nin Kur'anî Delillerle İstişhâd Yöntemi". *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Fırat 2017.
- Mîlânî, Muhammed b. 'Abdirrahîm el-'Umerî. *Şerhu'l-Muğnî*. İstanbul: Şefkat Yayınları, 2016.
- Müberra, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Muktedâb*. thk. Muhammed 'Abdulhâlik Azîme. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, ts.
- Sabbân, Ebu'l-İrfân. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Sîbeveyhi, Ebu'l-Bişr 'Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kâihre: Mektebetu'l-Hâncî, 1988.

Sirdî, Molla Halil. *el-Kamûsu's-sânî fi' n-nahvi ve's-sarfî ve ve'l-me'ânî*. Beyrut: Mektebetu Diyarbekir, 2012.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Hem'u'l-hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. 'Abdulhamîd Hendâvî. Mısır: el-Mektebetu't-Tevfikiyye, ts.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-Behcetü'l-merziyye fi şerhi'l-Elfiyye*. Beyrût: Mektebetu Diyarbekir, 2017.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İktirâh fi usûli'n-nahv*. Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 2013.

Taş, Mahsum. "Arap Dilinde İsmi'nin İkili Taksiminde Vâsita Olgusu". *Amasya İlahiyat Dergisi* 16/1 (2021), 421-450.

Üşmûnî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. Îsâ b. Yûsuf. *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*. thk. 'Alî Mulhim. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1993.